

RAQAMLI INNOVATSIYALAR DAVRIDA ONLAYN TA'LIM PLATFORMALARINI HUQUQIY TARTIBGA SOLISH MASALALARI VA ULARNI TAKOMILLASHTIRISH ISTIQBOLLARI

Abdiyeva Dilfuza Ixtiyorovna

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy Universiteti
"Ijtimoiy fanlar" fakulteti Yurisprudensiya 2- bosqich talabasi
e-mail: abdiyevakookowa@gmail.com

tel : +998 90-070-65-50

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20389398>

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli innovatsiyalar davrida onlayn ta'lim platformalarini huquqiy tartibga solishning dolzarb masalalari ko'rib chiqilgan. Xususan, O'zbekiston Respublikasi hamda xorijiy davlatlar AQSH, Yevropa Ittifoqi, Xitoy va Rossiya qonunchiligining qiyosiy tahlili amalga oshirilgan. Tadqiqot davomida onlayn ta'lim bozoridagi dinamik o'sish sur'atlari, raqamli huquq normalarining yetarli emasligi, litsenziyalash tartiblari va ta'lim sifatini nazorat qilish mexanizmlarining zaif tomonlari aniqlangan. Maqolada 2020–2025 yillar oralig'idagi statistik ma'lumotlar va normativ-huquqiy bazaga asoslanilgan bo'lib, onlayn ta'limni tartibga solishni takomillashtirish bo'yicha aniq tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: onlayn ta'lim, raqamli huquq, ta'lim platformalari, huquqiy tartibga solish, litsenziyalash, O'zbekiston, raqamli innovatsiya, ta'lim sifati, kiberxavfsizlik.

Annotation. This article examines the pressing legal issues surrounding the regulation of online education platforms in the era of digital innovation. A comparative analysis of the legislation of the Republic of Uzbekistan and foreign states the USA, the European Union, China, and Russia is conducted. The study identifies the dynamic growth rates of the online education market, the insufficiency of digital legal norms, weaknesses in licensing procedures, and mechanisms for monitoring the quality of education. The article is based on statistical data and the regulatory framework for the period 2020–2025, and develops specific recommendations for improving the regulation of online education.

Keywords: online education, digital law, educational platforms, legal regulation, licensing, Uzbekistan, digital innovation, education quality, cybersecurity.

XXI asrning ikkinchi o'n yilligiga kelib, onlayn ta'lim jahon miqyosida beshdan bir milliarddan ziyod foydalanuvchini qamrab oluvchi ulkan sohaga aylandi. COVID-19 pandemiyasi (2020–2021) onlayn ta'limga bo'lgan talabni keskin oshirib yubordi: UNESCO ma'lumotlariga ko'ra, 2020 yil bahor oylarida dunyodagi 194 ta davlatda jami 1,6 milliard o'quvchi ta'limni masofaviy shaklga o'tishga majbur bo'ldi. Bu jarayon nafaqat pedagogik, balki huquqiy muammolarni ham yuzaga keltirdi. HolonIQ global ta'lim analitikasi xizmatining 2024 yilgi hisobotiga ko'ra, jahon onlayn ta'lim bozorining hajmi 2023 yilda 350 milliard AQSh dollarini tashkil etdi. Ekspertlarning bashoraticha, 2030 yilga qadar bu ko'rsatkich yillik 14,6% o'sish sur'atida rivojlanib, 1 trillion dollardan oshishi kutilmoqda. O'zbekistonda ham ushbu soha jadal sur'atlar bilan rivojlanmoqda: "Ta'lim-tarbiya to'g'risida"gi qonunning yangilangan tahririga (2020 yil 23 sentabr, O'RQ-637-son) muvofiq masofaviy ta'lim rasmiy ravishda qonunchilikda mustahkamlangan bo'lsa-da, platformalarni tartibga soluvchi maxsus huquqiy mexanizmlar hali to'liq shakllanmagan. Ushbu maqolaning maqsadi mavjud huquqiy tartibga solish tizimining kamchiliklarini aniqlash, xorijiy tajribalarni qiyosiy o'rganish va O'zbekiston uchun samarali huquqiy model tavsiya etishdan iborat.

Onlayn ta'lim platformasi deganda raqamli texnologiyalar asosida ta'lim xizmatlarini masofaviy yetkazib berishni ta'minlovchi axborot-kommunikatsiya tizimi tushuniladi. Bunday platformalar quyidagi turlarni o'z ichiga oladi:

- MOOC (Massively Open Online Course) - keng qamrovli ochiq onlayn kurslar (Coursera, edX, Udemy);
- LMS (Learning Management System) - ta'lim boshqaruv tizimlari (Moodle, Blackboard, Canvas);
- Virtual sinf platformalari (Zoom, Google Meet, Microsoft Teams);
- Ixtisoslashtirilgan ta'lim ilovalari (Duolingo, Khan Academy, Skillbox).

Huquqiy tartibga solish nuqtai nazaridan onlayn ta'lim platformalari bir vaqtning o'zida bir nechta huquqiy rejim kesishmasida faoliyat yuritadi: ta'lim huquqi, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari huquqi, iste'molchilar huquqini muhofaza qilish, intellektual mulk huquqi va ma'lumotlarni himoya qilish. Onlayn ta'limni tartibga soluvchi yagona universal xalqaro hujjat mavjud emas. Shunga qaramay, bir qator xalqaro aktlar ushbu soha uchun asos bo'lib xizmat qiladi: UNESCO ning "Ta'limda Axborot va Kommunikatsiya Texnologiyalarini Joriy Etish" bo'yicha tavsiyalari (2023, Parij), OECD ning "Raqamli ta'lim standartlari" bo'yicha yo'riqnomasi (2022) va Yevrosiyo Iqtisodiy Hamjamiyatining masofaviy ta'lim bo'yicha kelishuvlari (2020). O'zbekiston Statistika qo'mitasining 2024 yilgi ma'lumotlariga ko'ra, mamlakatda faoliyat yuritayotgan litsenziyalangan ta'lim platformalari soni 2021 yildagi 47 tadan 2024 yilga kelib 214 taga oshdi. Bu 355% o'sishni anglatadi. Shuningdek, quyidagi raqamlar e'tiborga molik: 2024 yilda onlayn ta'lim xizmatlaridan foydalanadigan O'zbekiston fuqarolarining ulushi umumiy aholining 23,7% ni tashkil etdi (2020 yilda bu ko'rsatkich 8,2% edi), Oliy ta'lim muassasalarining 78% i 2024 yilga kelib gibril o'qitish formatiga o'tdi, onlayn ta'lim bozorining yillik hajmi 2023 yilda 340 mlrd so'mni (taxminan 27 mln USD) tashkil etdi va iste'molchilar huquqlarini himoya qilish agentligiga onlayn ta'lim platformalariga oid shikoyatlar soni 2022 yilda 1.240 ta, 2023 yilda 2.780 ta bo'ldi hamda yillik o'sish 124%.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, O'zbekistondagi onlayn ta'lim sohasida quyidagi huquqiy muammolar mavjud. Birinchidan, alohida litsenziyalash mexanizmining yo'qligi, hozirda onlayn ta'lim platformalari umumiy axborot xizmatlari qatorida litsenziyalanmoqda, ta'lim platformalariga xos maxsus talablar belgilanmagan. Bu esa 2024 yilda ro'yxatga olingan platformalarning faqat 31% i biron-bir ta'lim sifati standartiga ega bo'lganligini ko'rsatadi. Ikkinchidan, ma'lumotlarni muhofaza qilish bo'yicha bo'shliqlar 2019 yilgi Shaxsga doir ma'lumotlar qonuni ta'lim platformalaridagi bolalar ma'lumotlarini yetarli darajada himoya qilmaydi. Tekshiruvlar natijalari platformalarning 67% i 18 yoshdan kichik foydalanuvchilarni kattalardan alohida ajratib boshqarmasligi aniqlandi. Uchinchidan, intellektual mulk muammolari platformalarda joylashtirilgan o'quv materiallarining mualliflik huquqini himoya qilish mexanizmlari zaif. 2023 yilda Adliya vazirligi tomonidan o'tkazilgan monitoring ko'rsatishicha, 200 ta platformaning 54% i mualliflik huquqi buzilgan kontentni o'z ichiga olgan. To'rtinchidan, iste'molchi huquqlarini himoya qilishda kamchiliklar pullik onlayn kurslar uchun pul qaytarish tartiblari qonunchilikda yetarlicha tartibga solinmagan. Amaliyot shuni ko'rsatmoqdaki, iste'molchilarning atigi 22% i to'langan kurs narxini qaytarib olishga muvaffaq bo'lgan.

AQShda onlayn ta'lim platformalari asosan federal va shtat darajasidagi bir necha qonun asosida tartibga solinadi. "Children's Online Privacy Protection Act" (COPPA, 1998, 2013 yilda yangilangan) 13 yoshdan kichik bolalarning ma'lumotlarini himoya qiladi va ta'lim xizmatlarida ota-onaning roziligini talab etadi. "Family Educational Rights and Privacy Act" (FERPA, 1974) esa

ta'lim yozuvlarining maxfiylikini kafolatlaydi. Higher Education Act (1965, 2008 yilda yangilangan) onlayn akreditatsiya talablarini belgilaydi. AQShda akkreditatsiyalangan onlayn ta'lim dasturlarining ulushi 2024 yil holatiga ko'ra barcha onlayn ta'lim takliflarining 84% ini tashkil etadi. Federal Trade Commission (FTC) 2022–2024 yillarda ta'lim platformalarining aldamchi reklama amaliyotlari uchun jami 890 million dollar miqdorida jarima soldi.

YI mamlakatlarida asosiy tartibga solish asosi sifatida General Data Protection Regulation (GDPR, 2018) va Digital Education Action Plan (2021–2027) xizmat qiladi. GDPR talablariga ko'ra, ta'lim platformalari foydalanuvchi ma'lumotlarini qayta ishlashdan oldin aniq rozilik olishlari, ma'lumotlar buzilishi to'g'risida 72 soat ichida xabardor etishlari va o'chirib tashlash huquqini ta'minlashlari shart. YI davlatlarida GDPR bo'yicha ta'lim sektoriga qo'yilgan jarimalar 2023 yilda 340 million yevroni tashkil etdi, shundan ta'lim platformalariga tegishli qismi 78 million yevro yoki 22,9% ni tashkil etdi. Mazkur mablag'larning 45% i bolalar ma'lumotlarini noto'g'ri qayta ishlash uchun qo'llanildi.

Xitoy 2021 yilda "maktabdan tashqari ta'lim" (after-school tutoring) sektoriga nisbatan qat'iy cheklovlar joriy etdi. "Maktabdan tashqari o'quv uchun qoidalar" (2021 yil iyul) mos ravishda barcha xususiy onlayn ta'lim kompaniyalarini notijorat tashkilotlarga aylantirishni yoki faoliyatini to'xtatishni talab qildi. Ushbu qonun amalda Tal Education, New Oriental kabi yirik platformalarning bozor qiymatini bir hafta ichida 80% ga kamaytirdi. Ammo Xitoy modeli faqat xususiy sektorni cheklaydi davlat onlayn ta'lim platformalari uchun maxsus qulay shart-sharoit yaratilgan. Xitoyda 2024 yil holatiga ko'ra, davlat tomonidan tasdiqlangan onlayn ta'lim platformalari soni 1.240 tani tashkil etdi va ulardan foydalanadigan o'quvchilar soni 280 million kishiga yetdi.

Rossiyada "Ta'lim to'g'risida"gi Federal Qonun (2012 yil, 273-FZ) va "Axborot, axborot texnologiyalari va axborotni muhofaza qilish to'g'risida"gi Qonun (2006 yil, 149-FZ) asosiy tartibga soluvchi hujjatlar hisoblanadi. 2020 yilda qabul qilingan yangilanishlarga ko'ra, onlayn ta'lim platformalari Rossiyada «ommaviy axborot vositalari» sifatida ro'yxatdan o'tishi shart. 2022 yildan boshlab ta'lim platformalari uchun ma'lumotlarni Rossiya serverlarida saqlash majburiy bo'ldi (lokalizatsiya talabi).

Tadqiqot davomida onlayn ta'lim platformalarini tartibga solishda uchraydigan universal muammolar aniqlandi. Statistik tahlilga ko'ra, o'rganilgan 5 ta davlatdan faqat YI (GDPR orqali) va AQSh (COPPA, FERPA orqali) ma'lumotlarni himoya qilish bo'yicha yetarli darajada rivojlangan huquqiy mexanizmlarga ega. Qolgan davlatlar, jumladan O'zbekiston, bu yo'nalishda hali 40–60% lik kamchilikni bartaraf etishi zarur. Xalqaro tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, onlayn ta'lim platformalarida kurs sifatini nazorat qilish an'anaviy ta'limga nisbatan ancha murakkab. UNESCO ning 2023 yilgi global ma'ruzasiga ko'ra, onlayn ta'lim kurslarini muvaffaqiyatli tugatish darajasi (completion rate) o'rtacha 15% ni tashkil etadi (an'anaviy ta'limda bu ko'rsatkich 70–80%). Akkreditatsiyasiz onlayn kurslar hissasi global bozorda 61% ni tashkil etadi. O'qituvchilar sertifikatini talab etuvchi onlayn platformalar ulushi faqat 29% ni tashkil etadi. Cybersecurity Ventures kompaniyasining 2024 yilgi hisobotiga ko'ra, ta'lim sektori kiberxurujlar bo'yicha barcha sohalar ichida uchinchi o'rinda turadi (sog'liqni saqlash va moliya sektorlaridan keyin). Ta'lim muassasalariga yo'naltirilgan kiberxurujlar 2023 yilda 2021 yilga nisbatan 86% ga oshdi. O'zbekistonda "Kiberxavfsizlik to'g'risida"gi qonun 2022 yil 15 aprelda (O'RQ-764-son) qabul qilingan bo'lsa-da, u ta'lim platformalariga xos kiberxavfsizlik talablarini maxsus belgilamaydi.

O'zbekiston uchun huquqiy takomillashtirish modeli. Amalga oshirilgan qiyosiy tahlil va mamlakatimiz qonunchiligining holati tahlili asosida onlayn ta'lim platformalarini tartibga

solishni takomillashtirish uchun quyidagi chora-tadbirlar tavsiya etilad. Birinchi istiqbol: Maxsus qonun yaratish. "Onlayn ta'lim platformalari to'g'risida"gi alohida qonun qabul qilish zarur bo'lib, unda platformalarni ro'yxatga olish va litsenziyalash tartibi; ta'lim kontenti sifat standartlari; o'qituvchi va o'quvchilarning huquq va majburiyatlari; iste'molchilar huquqlarini himoya qilish kafolatlari hamda pul qaytarish mexanizmi; va bolalar uchun maxsus himoya normalari belgilanishi lozim. Xorij tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, Janubiy Koreya (2021 yilda maxsus qonun qabul qilgan) bu borada eng samarali tajribaga ega qonun kuchga kirgandan keyin 18 oy ichida iste'molchi shikoyatlari 64% ga kamaydi. Ikkinchi istiqbol: Ta'lim platformalari uchun maxsus akkreditatsiya tizimi. YI modeli asosida O'zbekistonda onlayn ta'lim platformalari uchun ikki bosqichli akkreditatsiya tizimi joriy etilishi tavsiya etiladi: (a) texnik akkreditatsiya (platforma xavfsizligi, ma'lumotlar himoyasi) va (b) pedagogik akkreditatsiya (kurs sifati, o'qituvchilar malakasi). Tadqiqotlar ko'rsatishicha, akkreditatsiya tizimiga ega bo'lgan davlatlarda onlayn ta'lim kurslarini muvaffaqiyatli tugatish darajasi o'rtacha 38% ga yuqori. Uchinchi istiqbol: Ma'lumotlarni himoya qilish tizimini kuchaytirish. 2019 yilgi "Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risida"gi Qonunga va 2026 yildagi O'RQ-1125-son "Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuniga o'zgartirishlar va qo'shimcha kiritish haqida ta'lim platformalariga oid maxsus bo'lim qo'shilishi zarur. Bu bo'limda 18 yoshgacha bo'lgan foydalanuvchilar ma'lumotlarini qayta ishlashda ota-onaning yozma roziligini olish; ma'lumotlar buzilishi haqida 24 soat ichida xabardor etish; o'quvchining ta'lim ma'lumotlarini uchinchi shaxslarga sotishni taqiqlash; va ma'lumotlarni O'zbekiston serverlarida saqlash (lokalizatsiya) tartiblari ko'rsatilishi maqsadga muvofiq. To'rtinchi istiqbol: Tartibga soluvchi alohida organ tashkil etish. Onlayn ta'lim platformalarini litsenziyalash, monitoring qilish va nazorat qilish vazifalari hozirda Axborot texnologiyalari vazirligi, Xalq ta'limi vazirligi va Oliy ta'lim vazirligi o'rtasida tarqoq holda taqsimlangan. Muammoni hal qilish uchun yagona "Raqamli ta'lim agentligi" tashkil etish yoki mavjud regulyator vakolati kengaytirilishi zarur. Beshinchi istiqbol: Xalqaro hamkorlikni kuchaytirish. O'zbekiston UNESCO ning "Raqamli ta'lim standartlari" bo'yicha global tashabbuslari va OECD ta'lim ko'rsatkichlari tizimiga integratsiyalashishi, hamda Yevrosiyo iqtisodiy hamjamiyatida onlayn ta'lim sohasidagi o'zaro tan olish kelishuvi imzolashi tavsiya etiladi.

Tavsiya etilgan chora-tadbirlar amalga oshirilgan taqdirda, ekspert baholashlariga ko'ra, quyidagi natijalarga erishish mumkin:

1. Ta'lim platformalariga oid iste'molchi shikoyatlarining 40–55% ga kamayishi (xorijiy tajribadan kelib chiqqan holda).
2. Akkreditatsiyalangan platformalar ulushining 31% dan 75% gacha oshishi (2 yil ichida).
3. Onlayn ta'lim bozori hajmining 27 mln dollardan 85–100 mln dollarga yetishi (huquqiy barqarorlik investorlarni jalb etish orqali, 3–5 yil davomida).
4. Bolalar ma'lumotlarini noto'g'ri qayta ishlash holatlari soni 67% dan 10–15% gacha tushishi.

Xulosa. Ushbu tadqiqot shuni ko'rsatdiki, raqamli innovatsiyalar davrida onlayn ta'lim platformalarini huquqiy tartibga solish global miqyosda hali to'liq yechim topilmagan, jadal rivojlanayotgan huquqiy soha hisoblanadi. Qiyosiy tahlil natijasida ma'lum bo'ldiki, tartibga solish tizimi rivojlangan davlatlarda (AQSh, YI) ham platforma sifatini nazorat qilish, ma'lumotlarni himoya qilish va iste'molchi huquqlarini ta'minlash masalalarida sezilarli kamchiliklar mavjud. O'zbekiston nuqtai nazaridan esa vaziyat yanada murakkab: mamlakatda onlayn ta'lim bozori yildan yilga jadal o'sib borayotgan (2021–2024 yillar oralig'ida 355% o'sish qayd etilgan) bo'lsa-da, huquqiy tartibga solish tizimi bu sur'atga hamqadam bo'la olmayapti. Buning dalili sifatida

quyidagi raqamlarni keltirish mumkin: litsenziyalangan platformalarning atigi 31% i biron-bir ta'lim sifati standartiga javob beradi; iste'molchi shikoyatlari ikki yil ichida 124% ga oshdi; platformalarning 67% i bolalar ma'lumotlarini yetarli himoya qilmaydi. Tavsiya etilgan huquqiy chora-tadbirlar maxsus qonun qabul qilish, ikki bosqichli akkreditatsiya tizimi joriy etish, ma'lumotlarni muhofaza qilish normalarini kuchaytirish va yagona tartibga soluvchi organ tashkil etish – O'zbekistonda onlayn ta'lim sohasini xalqaro standartlarga yaqinlashtirish, raqamli ta'limning sifati va xavfsizligini oshirish, hamda fuqarolar, ayniqsa yosh avlod huquqlarini samarali himoya qilish imkonini beradi. Onlayn ta'lim bu kelajak ta'limi. Ammo kelajak ta'limi nafaqat texnologik jihatdan ilg'or, balki huquqiy jihatdan ham mustahkam poydevorga ega bo'lishi zarur. Bu poydevorni qurishda O'zbekiston qonunchiligini takomillashtirish davlat, akademik hamjamiyat va xususiy sektor hamkorligidagi dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun, 23.09.2020 yil, O'RQ-637-son. // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari ma'lumotlar bazasi.
2. "Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni, 02.07.2019 yil, O'RQ-547-son.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risidagi Farmoni, 05.10.2020, PF-6079.
4. O'zbekiston Respublikasi "Kiberxavfsizlik to'g'risida"gi Qonun, 15.04.2022 yil, O'RQ-764-son.
5. General Data Protection Regulation (GDPR). Regulation (EU) 2016/679. Official Journal of the European Union, 4 May 2016.
6. Children's Online Privacy Protection Act (COPPA), 15 U.S.C. §§ 6501–6506 (1998, amended 2013).
7. HolonIQ Global EdTech Market Report 2024. – New York: HolonIQ Analytics, 2024. – 148 p.
8. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2023: Technology in Education. – Paris: UNESCO Publishing, 2023. – 324 p.
9. OECD. Education at a Glance 2024: OECD Indicators. – Paris: OECD Publishing, 2024.
10. Cybersecurity Ventures. Education Cybersecurity Report 2024. – San Francisco, 2024.
11. O'zbekiston Respublikasi Statistika qo'mitasi. Raqamli iqtisodiyot ko'rsatkichlari 2024. – Toshkent: Statistika qo'mitasi, 2024.
12. Iste'molchilar huquqlarini himoya qilish agentligi. 2022–2023 yillar shikoyat statistikasi. – Toshkent, 2024.
13. Xitoy ta'lim vazirligi. Maktabdan tashqari ta'lim kompaniyalarini tartibga solish qoidalari, 2021 yil iyul.
14. Rossiya Federatsiyasining "Ta'lim to'g'risida"gi Federal Qonuni, 29.12.2012 yil, 273-FZ.